

УДК159.922.736.4 – 056.49

ББК 88.6

Наталія Матейко

ВПЛИВ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ НА ФОРМУВАННЯ АДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ І ПІДЛІТКІВ

Сучасне суспільство характеризується зростанням різноманітних форм адиктивної поведінки серед підлітків і молоді. У статті здійснено спробу обґрунтування появи залежних розладів чинниками неблагополучного сімейного виховання.

Ключові слова: адикція, підлітки, хибні стилі сімейного виховання.

Актуальність теми. Залежна, або адиктивна, поведінка є однією з форм девіантної поведінки, яка виражається в прагненні до відходу від реальності шляхом зміни свого психічного стану за допомогою прийому деяких речовин або постійної фіксації уваги на певних предметах чи видах діяльності, супроводжується розвитком інтенсивних емоцій і має захисний характер. У результаті такої поведінки індивід існує у своєрідному “віртуальному” світі, і не тільки не вирішує своїх проблем, а й зупиняється в особистісному розвитку, в окремих випадках навіть деградує.

Ще зовсім недавно існувала проблема хімічних залежностей, таких як тютюнопаління, алкоголізм, гамбринізм, наркоманія, залежність від стимуляторів. Однак сьогодні психологи виділяють більш як 30 різноманітних нехімічних залежностей.

Серед причин такої ситуації дослідники вказують на зниження духовності як дорослого населення, так і дітей, орієнтацію значної частини сучасної молоді на прагматично-утилітарну модель побудови життєвого простору. Девальвація культурних і духовних цінностей у свідомості підростаючого покоління проявляється прагненням до розваг, безкарністю, появою девіацій поведінки.

Таким чином, ураховуючи тенденцію до зростання різноманітних форм адиктивної поведінки, сьогодні важливим є вивчення впливу факторів сімейного виховання на формування адиктивної поведінки.

Загальний аналіз останніх досліджень. Термін “адиктивна поведінка” був запропонований американським дослідником В. Міллером (1984 р.) і поширений для використання у вітчизняній наркологічній практиці С. Кулаковим (1989) та А. Лічко (1991) ще до позначення ним психофізичної залежності. Вагомий внесок у розвиток концепції адиктивної поведінки здійснили Б.Г. Братусь, С.В. Березін, А.П. Донських, В.Ю. Зав’ялов, Ц.П. Короленко, К.С. Лисецький, О.Е. Личко, Н.Ю. Максимова, В.Д. Менделевич, Н.А. Сирота, Д.В. Четвериков, В.М. Ялтонський та ін. Разом із тим, проблема вивчення залежностей є неповною без урахування впливу чинників сімейного виховання.

Акцентуації характеру, наявність комунікативних проблем, конфліктів з однолітками та інші проблеми, які своїми коренями сягають батьківської сім’ї, можуть привести до формування хімічних і нехімічних типів залежностей (алкогольна, наркотична, харчова (нервова анорексія, булімія), комп’ютерної (хакерство, гіперзахопленість індивідуальними або мережними іграми, надмірне спілкування в чатах, кіберсексуальна залежність), ігрової, комунікаційної, адикції до руйнування й саморуйнування, прагнення до невиправданого ризику й створення небезпечних ситуацій, залежності від мобільних телефонів та відео чи аудіостимулів, SMS-адикції, адиктивного фанатизму (музичного, спортивного й ін.), геджит-адикції, любовної та б’юті-адикції, мейкап-манії тощо.

Дослідники вважають, що в молодому віці найбільш значущими є навчально-виробничі, трудові, інтимно-особистісні й сімейні стосунки, фрустрація яких може викликати розвиток як хімічних (тютюнопаління, алкоголізм, гамбринізм, наркоманія, залежність від стимуляторів), так і поведінкових адикцій (трудоголізм, еротичні (любов-

ні, сексуальні й уникання), різні види б'юті-адикції, гемблінг, спортивна адикція, адикція вправ, харчова адикція та компульсивний шопінг, болтоголізм, заняття екстремальними видами спорту й туризму, ургентна адикція, синдром Тоада, комп'ютерна й інтернет-залежність (нав'язливий веб-серфінг, кібероніоманія, кіберкомунікативна й кіберсексуальна залежність, обсесивна пристрасть до роботи з комп'ютером, інтерент-гемблінг), залежність від мобільних інформаційно-комунікаційних пристроїв і реклами, геджит-адикція).

Мета статті – психологічний аналіз впливу сімейного виховання на формування залежної поведінки дітей і підлітків.

Основний виклад матеріалу. Серед основних факторів, які сприяють розвитку адиктивної поведінки, виділяють моральну незрілість особистості, індивідуально-біологічні та індивідуально-психологічні особливості особистості.

Сьогодні ризик формування адиктивної поведінки дослідники розглядають з позицій біопсихосоціодуховної моделі, згідно з якою кожний з факторів чи їх поєднання (спадковість, особливості характеру, мікро- та макро- соціальне оточення, зрілість особистості в цілому) бере участь у формуванні захворювання [1; 2].

За уявленнями сучасних дослідників, ризик розвитку девіантної чи адиктивної поведінки багато в чому пов'язаний з особливостями сімейного виховання, оскільки саме в сім'ї формуються установки на здоровий спосіб життя. Першочергове місце тут займає несприятливе сімейне мікросередовище – неповна сім'я, сильна зайнятість батьків, спотворені сімейні стосунки, що призводять до неправильного засвоєння соціальних ролей, неправильне виховання. Така ситуація ускладнюється відсутністю єдиної позиції стосовно питань виховання підростаючого покоління всередині самого педагогічного простору.

Аналіз психологічної літератури дозволяє визначити чинники, що сприяють виникненню адиктивної поведінки: неспроможність у навчанні (27%), алкоголізм батька (22%), жорстоке поводження з підлітком у сім'ї (19%), постійні конфлікти між батьками (17%), емоційне відчуження з боку матері (17%).

Хайнц Кохут зазначав, що наркотик не просто замінює люблячі об'єкти чи стосунки з ними, а є заміщенням дефекту в психологічній структурі. Тобто базове відчуття внутрішньої гармонії та цілісності створюється як функція оптимального заспокоєння, ситості й захищеності. Як наслідок, на цьому розвивається здатність до любові через реакцію взаємного захоплення, яке виникає між батьками та дитиною. В оптимальних умовах у людини розвивається відчуття власної цінності, виникають провідні життєві установки та прагнення, закладається здорова здатність до незалежного існування [5].

Деформація особистісного розвитку, психолого-педагогічна нестабільність починається з раннього дитинства в проблемній, неблагополучній сім'ї. Саме на цій стадії дія несприятливих, іноді випадкових чинників, що можуть видатися малозначущими, викликають шкідливі для подальшого розвитку особистості ціннісні установки.

Поняття “неблагополучна сім'я” досить широке. Зазвичай до неблагополучних відносять сім'ї, які повністю або частково втратили свої виховні можливості через ті чи інші причини. У результаті цього в таких сім'ях об'єктивно чи суб'єктивно складаються несприятливі умови для виховання дітей. Саме в таких сім'ях діти найчастіше отримують серйозні психологічні травми, соціально дезадаптуються, у них проявляються реакції пасивного й активного протесту, потяги до асоціальних форм поведінки, які проявляються ранньою алкоголізацією, токсикоманією, сексуальними девіаціями, агресивністю тощо [3, с.160–175].

Дослідники виділяють чотири типи сімей, які впливають на появу девіантної поведінки дітей і підлітків:

1. Сім'ї з дефіцитом виховних ресурсів (матеріальних, інтелектуальних, емоційних).
2. Конфліктні сім'ї (сім'ї з неприязню, недовірою, роздратованістю, агресивністю членів сім'ї один до одного, хронічною конфліктною ситуацією).
3. Морально неблагополучні сім'ї.
4. Педагогічно некомпетентні сім'ї (сім'ї, у яких батьки не враховують вікові та індивідуально-психологічні особливості дитини, що ставить її у не вигідне положення серед однолітків).

Найбільший вплив неблагополуччя становлять сім'ї, де немає єдності вимог щодо виховання дітей. Постійні конфлікти в сім'ї, сварки, "перетягування" дитини, немов каната, то на бік одних, то інших, створює підґрунтя для невротичного розвитку дитини.

Якщо для сім'ї характерними є ситуації відсутності свідомого виховного впливу на дитину, високий рівень пригнічення й навіть насильства у вихованні, перебільшення самостійності дитини внаслідок егоїстичності, хаотичність виховання через відсутність погодженості між батьками, то це сприятиме появі девіантної поведінки в підлітків [1; 2; 4].

А.Є. Лічко відзначає чотири типи неблагополучних ситуацій у сім'ї:

1. Гіперопіка різного ступеня: від бажання бути співучасником усіх проявів внутрішнього життя дітей (думок, почуттів, поведінки) до сімейної тиранії. Така ситуація найчастіше зустрічалася в 70-х рр. ХХ ст.
2. Гіпоопіка, що нерідко переходить у бездоглядність.
3. Ситуація, яка створює "кумира сім'ї". Тут характерною є постійна увага до будь-якого бажання дитини та непомірна похвала за незначні успіхи.
4. Ситуація, яка створює в сім'ї "попелюшок".

Автор, зокрема, зазначає, що у 80-ті рр. було багато сімей, у яких батьки приділяли багато часу для себе й мало для дітей. Як наслідок, з'явилася велика кількість черствих і жорстоких підлітків.

Згідно із сучасними психологічними дослідженнями, саме неповні й деформовані сім'ї (з вітчимою і мачухою), сім'ї з частими конфліктами та негативним типом виховання (гіперпротекцією, гіпопротекцією й суперечливим вихованням) більшою чи меншою мірою впливають на розвиток адиктивної та девіантної поведінки [2; 3].

Крім структури сім'ї, важливе місце у вихованні займає стиль батьківського виховання. Е. Ейдемільер і В. Юстицкас запропонували класифікацію хибних стилів виховання дітей. Автори виділяють гіперпротекцію (потурання та домінування), підвищену моральну відповідальність, гіпопротекцію, емоційне відторгнення, жорстоке поводження [4, с.267–340].

Для типу домінуючої гіперпротекції характерні надзвичайно стримані емоційні стосунки з батьками, їхня постійна суворість, контроль і пригнічення ініціативи дітей перешкоджають природному розвитку дитячої прихильності й формують лише повагу та страх. У дітей, які дорослішають, такий тип викликає гіпертрофовану реакцію емансипації, і підліток узагалі виходить з-під контролю батьків, стає некерованим або формує конформний пасивний тип особистості. У другому випадку дитина росте безвільною, у всьому залежною від впливу оточення або лідера, більш активного, ніж вона. Вона часто виявляється безпорадною в новій ситуації, непристосованою, схильною до невротичних реакцій або непродуктивних форм поведінки.

Підвищена увага до дитини в поєднанні з тісним емоційним контактом, повним прийняттям усіх її поведінкових проявів означає виховання за типом потураючої гіперпротекції. Батьки прагнуть виконати будь-яку примху дитини, відгородити від труднощів, неприємностей. "Сліпа" любов спонукає батьків перебільшувати її здіб-

ності, не помічати негативних рис, створювати навколо дитини атмосферу захоплення й схвалення. Невміння долати труднощі, відсутність досвіду переживання негативних емоцій спонукають такого підлітка до пошуку обхідних шляхів задоволення своїх потреб і призводять до соціальної дезадаптації.

Виховання в умовах підвищеної моральної відповідальності характеризуються посиленою увагою до дитини, що поєднується з очікуванням від неї успіхів набагато більших, ніж вона може досягти. Унаслідок такого стилю виховання виникає страх перед ситуацією оцінювання, випробовування, що надалі часто стає поштовхом до невротичних розладів. Можливий також інший варіант – уживання психотропних речовин, щоб зняти напруження в стресових ситуаціях або в разі невдачі.

Виховання за типом гіпопротекції, навпаки, означає знижену увагу до дитини. Батьки вкрай мало цікавляться її справами, успіхами, переживаннями. Ситуація безконтрольності, а подекуди й бездоглядності дитини зумовлена байдужістю батьків або їхньою надмірною завантаженістю, зосередженістю на інших життєвих проблемах. Як зазначає Н.Ю. Максимова, у підлітків, які стали алкоголіками, наркоманами чи злочинцями, батьки або ніде не працювали, вели асоціальний спосіб життя, або були дуже сумлінними, відповідальними працівниками, творчими діячами, науковцями. Така ситуація засвідчує наявність у батьків адиктивної поведінки, наприклад трудового, оскільки намагання дітей установити з ними тісніші контакти не давали позитивних результатів. Між членами батьківської сім'ї переважають маніпулятивні стосунки, тому для дітей, що підросли, вони є знайомими, ще змалечку.

До серйозних негативних наслідків призводить виховання за типом емоційного відторгнення в умовах гіпопротекції. У такому випадку дитина постійно відчуває, що вона непотрібна, обділена ласкою й любов'ю. Вона важко переживає байдуже ставлення й нехтування, що сприяє формуванню в неї комплексу неповноцінності. Такі діти виростають озлобленими, агресивними, своєї мети досягають силою чи обманом.

Слід визначити такі характерологічні особливості підлітків із проблемних сімей, які необхідно враховувати педагогу, як відсутність цінностей, прийнятих у суспільстві (творчість, пізнання, активна діяльність); переконаність у своїй непотрібності, неможливості досягти в житті чогось власними зусиллями, розумом і талантом, зайняти гідне місце в суспільстві й серед ровесників; негативна проєкція на себе життя батьків; емоційне відторгнення підлітків з боку батьків і, водночас їхня психологічна автономія.

Соціально визначені цінності (щасливе сімейне життя, матеріальне благополуччя, здоров'я) видаються підліткам із проблемних сімей недосяжними. Це породжує внутрішній конфлікт і, як наслідок, психологічний стрес, втрату значущості й цінності освіти; підвищений рівень тривожності й агресивності, недостатній рівень самосвідомості й низьку самооцінку, викривлення спрямованості інтересів: егоцентричну домінанту, домінанту зусиль; домінанту псевдоромантики [3].

Таким чином, сімейне неблагополуччя негативно позначається на формуванні особистості дитини. Як наслідок, у дітей проявляється егоїзм, замкненість, упертість, неадекватна самооцінка, озлобленість, невпевненість у своїх силах, недисциплінованість тощо. Стиль виховання в таких сім'ях не сприяє формуванню вміння людини бути собою. Вона не вміє віднаходити внутрішніх резервів, тому вибирає шлях найменшого опору, втікаючи в адиктивні реалізації.

1. Егоров А. Ю. К вопросу о новых теоретических аспектах аддиктологии / А. Ю. Егоров // Наркология и аддиктология : сб. науч. тр. / под. ред. проф. В. Д. Менделевича. – Казань, 2004. – С. 80–88.
2. Короленко Ц. П. Аддиктивное поведение: общая характеристика и закономерности развития / Ц. П. Короленко // Обзорение психиатрии и медицинской психологии имени В. М. Бехтерева. – 1991. – № 1. – С. 8–15.

3. Максимова Н. Ю. Психологія девіантної поведінки : навч. посіб. / Н. Ю. Максимова. – К. : Либідь, 2011. – С. 160–175.
4. Ейдеміллер Е. Г. Психологія і психотерапія сім'ї / Е. Г. Ейдеміллер, В. В. Юстицькіс. – С. Пб. : Пітер, 2000. – 656 с.
5. Heinz Kohut. The Restoration of the Self / Heinz Kohut. – New York : International Universities Press, 1977.

Modern society is characterized by increasing of various forms of the addictive behavior. The article is an attempt to justify the appearance of disorder dependent factors troubled family education.

Keywords: *Addiction, teens, wrong style family education.*

УДК 159. 923; 159.9.016.2

ББК 88.351

Anatoliy Paliy

COGNITIVE-STYLE APPROACH TO PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF THE GIFTED PUPILS AND STUDENTS

Modern approaches are examined to the problem of intellectual gift and creativities capabilities. The individual specific of the phenomenon of intellectual gift, creativities, becomes firmly established and grounded efficiency of cognitive-stylish to going near their diagnostics.

Keywords: *intellectual gift, IQ, creativity, cognitive styles, psychometric approach, motivation, individuality.*

The topicality of the problem is due to the fact that the development of gifted children, their psycho-pedagogical support constitute a paramount task of the modern educational system. Systematization, generalization and appropriate interpretation of empirical data on this issue determine the necessity of working out a fundamentally new approach, which would allow to move from fragmented, static understanding of giftedness to studying it from the standpoint of integrity, dynamism and facilitating positive child development.

The purpose of the investigation consists in providing sufficient theoretical justification for applying a cognitive-style approach to diagnosis and psychological support of gifted students.

The statement of the problem. Nowadays psychopedagogy tries, on the one hand, to provide a solid theoretical ground for the general scientific concept of giftedness, and on the other hand – to solve problems in diverse application areas of intellectual giftedness diagnostics, encompassing all the age stages of ontogenetic development of an individual. It is also concerned with such issues as educational process, upbringing and psycho-pedagogical support of gifted children, optimization of the process of their socialization and self-realization. Although systematic research of giftedness was launched in the 20s of the last century, until now, scientists have not reached a consensus on the definition of the notion under investigation, as well as the optimal strategy for the diagnosis of giftedness as an integral mental phenomenon [1–15].

Modern definitions of giftedness, despite the active use of terms “system”, “system approach”, implicate mainly its already implemented forms – outstanding achievements, not only of adults but also of children. At the same time, the procedural-diagnostic side of those achievements is weakly disclosed from the psychometric perspective. Talent development is often identified with the dynamics of its separate aspects, without taking into account their interaction with other mental formations in the structure of an integrated personality. Adoption of a systematic approach in this field requires not only an almost complete reconstruction of the existing concepts of giftedness diagnostics, but also the development of new psychotechnological solutions, i.e. a supply of means capable of objective conceptualizing of the research subject as a multidimensional, holistic, dynamic and dependent on internal mental determinants and external conditions phenomenon [9, p.3].